

**ՍԻՐԵԼԻ ՈՒՍՈՒՑՉԻՆ ՀԻՇՈՒՄ ԵՆ ՈՂՋ ԿՅԱՆՔՈՒՄ.
ԵՐՎԱՆԴ ՔՈՉԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐԸ ԵՂԻՇԵ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ**

ԿԱՐԻՆԵ ՔՈՉԱՐ*

Հոգվածում հնարավորինս ամբողջական ներառված են Երվանդ Քոչարի անձնական արխիվում պահվող իր սիրելի ուսուցչի՝ «հայ արվեստի մեծ երախտավոր» Եղիշե Թադևոսյանի մասին տարբեր առիթներով գրված հուշագրությունները: Դրանցից մի հատված տպագրվել է խորհրդային տարիներին, սակայն խիստ գրաքննություն անցած՝ «խմբագրված», շատ հեռու բնագրից:

«Դա իմ բախտն էր, որ Եղիշե Թադևոսյանը Շմերլինգի նկարչական դպրոցում ինձ նկարչություն էր դասավանդում», - գրում է Քոչարը:

Ակնածանքով ու գորովանքով գրված քոչարյան հուզիչ հուշագրություններից վեր է հառնում ականավոր արվեստագետի, վաստակաշատ մանկավարժի, մեծ Հայի մարդկային վեհ ու անձնվեր նկարագիրը, բարձր պրոֆեսիոնալիզմը, վառ անհատականությունը:

Քանալի բառեր – Եղիշե Թադևոսյան, Շմերլինգի դպրոց, Թիֆլիս, Երվանդ Քոչար, հուշագրություն:

Անառարկելի է, որ կյանքում լավ ուսուցիչ ունենալը մեծ բախտավորություն է: Այս տեսակետից ճակատագիրը պատանի Երվանդ Քոչարյանի՝ ապագա մեծահամբավ նկարիչ-արձանագործի հանդեպ շատ շռայլ գտնվեց. և՛ Ներսիսյան դպրոցում, և՛ Թիֆլիսի նկարչության ու քանդակի դպրոցում ուսանելիս նա ունեցավ իսկապես բացառիկ ուսուցիչներ: Այդ են վկայում նրա անձնական արխիվում պահպանված գրառումները, այդ է վկայում նաև նրա ապրած կյանքը. Քոչարի ուսուցիչները կարողացել էին ուղղորդել իրենց շնորհաշատ սանին, խրախուսել, քաջալերել ու ամենակարևորը՝ ոգեշնչել:

Քոչարն, իբրև երախտապարտ աշակերտ, խորին հարգանքով, ականածանքով ու գորովանքով էր հիշում սիրելի ուսուցիչներին՝ ընդգծելով նրանց մարդկային վեհ ու անձնվեր նկարագիրը, բարձր պրոֆեսիոնալիզմը, վառ անհատականությունը:

Մեծ բարեբախտություն է, որ պահպանվել է Եղիշե Թադևոսյանի ծննդյան 100-ամյա հոբելյանի առիթով Քոչարի գրած հուշ-էսսեն, որը խորհրդային տարիներին հրատարակվեց «խմբագրված»՝ շատ հեռու բնագրից¹:

Քոչարը գրում է. «Դա իմ բախտն էր, որ Եղիշե Թադևոսյանը Շմերլինգի նկարչական դպրոցում ինձ նկարչություն էր դասավանդում»: Նա հրաշալի ուսուցիչ էր. խորապես սիրում էր այն, ինչ դասավանդում էր և սիրում էր նրանց, ում դասավանդում էր (Նկ. 1):

* Երվանդ Քոչարի թանգարանի տնօրեն, ճարտարապետության թեկնածու, kochar.museum@gmail.com, հոգվածի ներկայացման օրը՝ 01.09.2020, գրախոսման օրը՝ 14.09.2020, տպագրության ընդունման օրը՝ 01.10.2020:

¹ Տե՛ս Եղիշե Թադևոսյան = Егнше Татевосян [Կատալոգ], Կազմող՝ Պերճ Գորյան, Երևան, 1971, էջ 7–8, 63–64:

Նկ. 1 Թիֆլիսի նկարչության և քանդակի դպրոցի մի խումբ ուսուցիչներ, 1902 թ. Ձախից աջ՝ նստած են՝ առաջին շարքի 2-րդը՝ Գ. Գրինսկի, 5-րդը՝ Օ. Շմերլինգ, կանգնած են՝ երկրորդ շարքի 2-րդը՝ Հենրիխ Գրինսկի, 5-րդը՝ Գիգո Գաբաշվիլի, 6-րդը՝ Ա. Ջախարով, 9-րդը՝ Լ. Լոնգո, երրորդ շարքի 1-ինը՝ Եղիշե Թադևոսյան, 3-րդը՝ Բ. Ֆոգել, 4-րդը՝ Մ. Ջալալյան, 5-րդը՝ Հակոբյան, 6-րդը՝ Կ. Ջանիս, 7-րդը՝ Ն. Սկլիֆասովսկի, գորգի վրա նստած են՝ Յակոբ Նիկոլաձե և Ալեքսանդր Մրնիշվիլի:
Լուսանկարիչ՝ Ե. Կլար²

Թուխ, մեծ աչքերով, հայկական քթով, թավ հոնքերով շատ ազդեցիկ դեմք ուներ Եղիշե Թադևոսյանը՝ մեծանուն նկարիչը: Նա հայ էր ամբողջ էությամբ. խոսում էր մաքուր հայերենով, սքանչանում էր Քուչակով, և ինքն էլ Քուչակի ոգով բանաստեղծություններ էր գրում, սիրահար էր հայ մանրանկարչության, ճարտարապետության, երաժշտության: Տանը ուներ ֆիս-հարմոն, նվագում էր Կոմիտասի մեղեդիները և իր հորինած երգերը՝ իր տեքստերով: Նկարների շրջանակներն ինքն էր պատրաստում:

Նա մեծ դիպացողն ուներ. հեքիաթներ էր նկարազարդում, ֆրեսկաներ էր անում: Ներկը շաղախում էր գաջի հետ և թանձր շերտով ձեփում պատին իբր նյութ, որ միայն քանդել կարելի է, ոչ ջնջել: Խճաքարերով մոզաիկա էր անում: Հիշենք իր ինքնանկարը՝ հիասքանչ մի գործ թե՛ խարակտերով, և թե՛ տեխնիկայով:

Թադևոսյանը մի ամբողջ աշխարհ էր՝ իր ցավերով, տառապանքներով և ուրախություններով», - հիշում է Քոչարը:

Երբ 1914 թվին սկսվեց առաջին համաշխարհային պատերազմը, նա Փարիզում էր: Իր ինքնամփոփ բնավորությամբ Սեզանի նման՝ աշխարհից «բեխաբար», Սենայի ափին նստած, էտյուդներ է արել: Ֆրանսիացի ոստիկանները շրջապատել են՝ կասկածելով, թե գերմանական լրտես է, և ձեր-

²https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_group_of_painters._Tiflis._Photo_E._Klar._1902.JPG

բակալել: Արշակ Չոպանյանին շատ մեծ դժվարությամբ է հաջողվում Թադևոսյանին ազատել կալանքից:

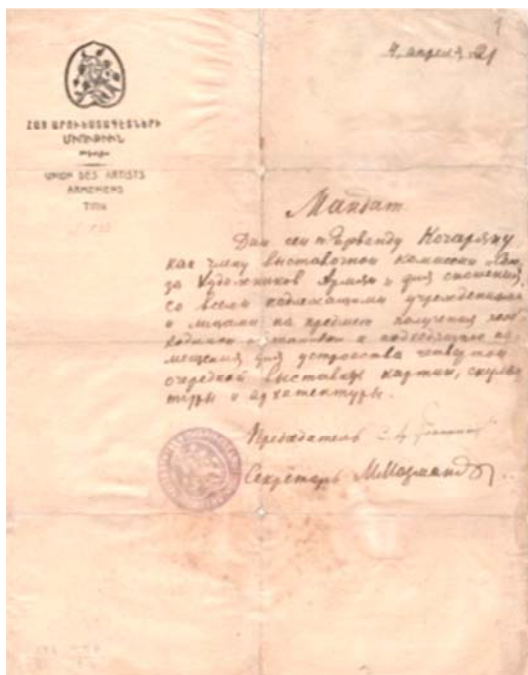
Չոպանյանը հաճախ էր հիշում այս միջադեպը ...

Հակառակ այս դեպքի, որ ցույց է տալիս Թադևոսյանի «բեխաբար» լինելը աշխարհի գործերից, նա՝ իբր մեծ հայ 1916 թվին ձեռնարկեց հայ արվեստագետների միության կազմակերպման գործը:

Այդ թվականներին Թիֆլիսում նկարների ցուցադրման համար չկային սալոններ. հայտնի հայ վաճառականները՝ Էյֆենջյան, Միլլով, Բոգարջյան և այլք, իրենց վաճառատների լայն ցուցափեղկերը տրամադրում էին ճանաչված նկարիչներին՝ Գ. Բաշինջաղյանին, Ջանկովսկուն, Չոմմերին, Գաբանին և ուրիշներին: Եվ ահա Եղիշե Թադևոսյանը հղացավ ստեղծել հայ արվեստագետների միություն: Նրան բոլոր մտավորականները հարգում էին և սիրում: Կոչին արձագանքեցին նկարիչներ, արձանագործներ, ճարտարապետներ, գրողներ, երաժիշտներ, քննադատներ:

Ժողովին ներկաները ոգևորված էին, բայց ելույթ ունեցավ Գևորգ Բաշինջաղյանը և դեմ արտահայտվեց՝ ասելով, թե արվեստը հայրենիք չունի: Բարեբախտաբար ներկա էր Վարդգես Սուրենյանցը, որ շատ լավ հայ էր, անթերի տիրապետում էր ռուսերենին և մի քանի եվրոպական լեզուների, շատ կարդացած մի արվեստագետ: Իր ելույթում նա պատասխանեց, թե Գ. Բաշինջաղյանը ճիշտ է ասում. «Արվեստը հայրենիք չունի», բայց հայրենիքը պե՛տք է արվեստ ունենա: Նա միանգամից ջախջախեց Գ. Բաշինջաղյանին, մանավանդ, որ ավելի համոզեցուցիչ փաստերով ապացուցեց հայ արվեստագետների միություն կազմակերպելու անհրաժեշտությունը: Այդպես ստեղծվեց Թիֆլիսի հայ արվեստագետների միությունը:

Թիֆլիսի հայ արվեստագետների միության կողմից Երվանդ Քոչարին՝ որպես ցուցահանդեսային հանձնաժողովի անդամի, 1921 թ. ապրիլի 4-ին տրվել է հավաստագիր, որն այժմ գտնվում է Քոչարի թանգարանում (Նկ. 2):

Նկ. 2 Երվանդ Քոչարի թանգարանում պահվող Թիֆլիսի հայ արվեստագետների միության հավաստագիրը

Միության անդրանիկ ցուցահանդեսը տեղի ունեցավ Միլլովի՝ ապակու խանութների նոր շենքի ընդարձակ դահլիճներում՝ 1917 թվին: Դա մի շքեղ և բովանդակալից ցուցահանդես էր: Թադևոսյանը, Թերլեմեզյանը, Գ. Շարբաբջևը Եվրոպայից բերել էին գեղարվեստական ցուցահանդեսների բացման կուլտուրան, և այս ցուցահանդեսը բացվեց լարային կամերային երաժշտության ներդաշնակ հնչյունների տակ, շքեղ ծաղիկների սքանչելի բուրմունքի մթնոլորտում: Դա մեծ և չտեսնված հանդես էր հայ և վրացի հասարակության համար:

Այս ցուցահանդեսում էր, որ առաջին անգամ հայ հասարակությանը ներկայացավ Մարտիրոս Սարյանը: Այս ցուցահանդեսում էր, որ Վահրամ Գայֆեճյանի «Յասամաններ» նկարը մեծ ֆուրոր հանեց:

«...Պետք է տեսնեիք Թադևոսյանի հուզմունքը, հիշում եմ, թե ինչպես իր ինքնատիպ վերարկուն հագին, նույնչափ նշանավոր ձեռնափայտը թխկթխկացնելով, դահլիճից դահլիճ էր անցնում և գյուտ արածի պես, ավետիսի նման հաղորդում էր հայ արվեստում Գայֆեճյանի «Յասամանների» հրաշք երևույթի մասին: Հայ հասարակությունն առաջին անգամ էր լսում Գայֆեճյանի անունը, իսկ անուններ, որքան ուզեք՝ Էդգար Շահին, Տիգրան Փոլադ, Խունունց, Գաբայան և շատ ու շատ ուրիշներ...

Թադևոսյանը մեզ՝ երիտասարդ սկսնակ նկարիչներիս (Միքայել Մազմանյան, Կարո Հալաբյան, Լևոն Ասլամազյան, Մ. Մարգարյան, Իոսիֆ Կարալով և ուրիշներ), հիացմունքով բացատրություններ էր տալիս, հորդորում էր օգտվել Գայֆեճյանի գեղանկարչական նուրբ ճաշակից:

Նկարչական դպրոցում դասավանդելիս մոտենում էր ուսանողներին, որ Վեներայի գլուխն էին նկարում և շնչում էր. «Այնպես արեք, որ Վեներան Ակուլինա չստացվի»:

Նա լավ գիտեր ներկերի քիմիական փոխազդեցությունը. երբ մի անգամ ես հարցրի, թե ինչու է գործածում լազուր անկայուն թունավոր գույնը, նա ինձ բացատրեց. «Ճիշտ է, որ նա սևանում է, բայց ժամանակի ընթացքում նորից վերականգնում է իր գույնը և այլևս մնում անփոփոխ»...

Թադևոսյանը մեծ հոգու տեր էր, խորունկ կուլտուրա ուներ:

Սիրում էր Պոլենովին, նրա Քրիստոսները և սուրբ քրիստոնեական վայրերի նկարները: Մեծ հիացմունքով էր խոսում պարսկական պոեզիայի մասին:

Նա մեծ սիրահար էր բնության:

Ահա Եղիշե Թադևոսյանի մոտ Երվանդ Քոչարի սովորելու տարիներից մի դրվագ՝ Ռուբեն Զարյանի հուշերից: Խոսքը 13-14 տարեկան հասակում արված և հրաշքով մեզ հասած «Միայնակ կինը» նկարի մասին է (Նկ. 3):

Նկ. 3 **Երվանդ Քոչար**, «Միայնակ կինը», 1913, կտավ, յուղաներկ. Մասնավոր հավաքածու

Երբ ազատ կոմպոզիցիայի առաջադրանքով արված այդ գործը Քոչարը ներկայացրել է Եղիշե Թադևոսյանին, խանդավառված ուսուցիչը չկարողանալով զսպել հիացմունքը, նկարը ձեռքին շտապել է ուսուցչանոց և հայտարարել. «Հրաշամանուկ է ծնվել»... Քոչարը պատմում էր, որ դա իր կյանքի ամենաերջանիկ օրն է եղել... այդ օրը Թադևոսյանն անթաքույց հիացմունքով շատ երկար է խոսել իր հետ. երկար զրուցել, թեև արդեն դասարանի լույսերը մարել էին...

Հետագայում Քոչարը հաճախ էր վերհիշում.

«Մի նոր նկար անելուց անմիջապես հետո Հալաբյանի հետ տանում, ցույց էինք տալիս Թադևոսյանին, այնքան էինք մտերմացել, որ շաբաթը մի քանի օր լինում էինք նրա մոտ: Նա շատ սիրում էր մեզ երկուսիս, բարձր էր գնահատում մեր արվեստը, ոչինչ չէր խնայում, օգտակար խրատներ էր տալիս:

Մեր հայ արվեստը շատ և շատ երախտապարտ է նրան»:

ЛЮБИМОГО УЧИТЕЛЯ ПОМНЯТ ВСЮ ЖИЗНЬ: ВОСПОМИНАНИЯ ЕРВАНДА КОЧАР О ЕГИШЕ ТАДЕВОСЯНЕ

КАРИНЕ КОЧАР

В статье возможно более полно представлены хранящиеся в личном архиве Е. Кочара памятные записи самого разного характера о его любимом наставнике – «великом подвижнике армянского искусства» Егише Тадевосяне. Небольшая подборка этих заметок была опубликована в советское время,

однако жестокая «правка» литературной цензуры сделала их весьма далеки-ми от оригинала.

«Мне очень повезло, что Егише Тадевосян в художественной школе Оскара Шмерлинга преподавал мне рисование», – писал Кочар. Полные вос-торга и преклонения кочаровские воспоминания делают зримым благород-ный и самоотверженный облик этого выдающегося живописца, опытного пе-дагога и великого Армянина – во всем блеске его профессионализма и яркой индивидуальности.

Ключевые слова - Егише Тадевосян, школа Шмерлинга, Тифлис, Ерванд Кочар.

A FAVOURITE TEACHER IS REMEMBERED FOR LIFE: ERVAND KOCHAR'S MEMORIES ABOUT YEGHISHE TADEVOSYAN

KARINE KOCHAR

The article presents the completest possible version of Ervand Kochar's memoirs from his personal archive written on various occasions about his favor-ite teacher, "the great devotee of Armenian art" Yeghishe Tadevosyan. A small selection of these notes was published during the Soviet years, but due to the severe censorship and "editing", they were very far from the original.

"I was lucky to have Yeghishe Tadevosyan as my painting teacher at the Schmerling Art School," Kochar wrote.

Kochar's memories, written with reverence and adoration of his highly professional teacher, make visible the noble and selfless character of the out-standing painter and great Armenian.

Keywords – Yeghishe Tadevosyan, Schmerling Art School, Tiflis, Ervand Kochar, memoirs.